

DEĞERLER EĞİTİMİNDE KLASİK METİNLERDEN YARARLANMA: *BÛSTÂN VE RİSÂLETÜ'N- NUSHİYYE*

Hiclâl DEMİR¹

ÖZ

Bireyin davranışlarına yön veren tutum ve kabullerden oluşan değerler, “ideal insan”ın niteliklerini içerir. “İnsanı insan yapan” bu inançlar bütünü, sosyal kontrol mekanizması olarak da işlev görür. Saygılı, sorumluluk sahibi, adil, hoşgörülü bireyler, toplumsal yapının teminatıdır. Ailede başlayıp eğitim kurumları ve sosyal çevre ile devam eden değerler eğitiminde farklı yöntemler izlenebilir. Bu çalışmada, Fars ve Türk milletlerine ait iki klasik eser, *Bûstân* ve *Risâletü'n-Nushiyye*, içerdikleri değerler bağlamında karşılaştırılmıştır. Farklı milletlere ait olmalarına rağmen ortak bir medeniyetin ürünü olan bu iki nasihat kitabı, İslamiyeti ve onun kutsal kitabı olan *Kur'an-Kerîm*'i esas almıştır. Sadî-i Şîrâzî, *Bûstân* adlı mesnevisinde “adalet, kanaat, rıza, alçakgönüllülük” gibi değerleri hikâyeler hâlinde sade ve etkili bir üslupla anlatmıştır. Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*'de, Sadî gibi, insana dünya ve ahiret mutluluğu getirecek değerlerin önemini vurgulamıştır. İnsan vücudunu bir ülkeye benzeten Yunus, bu ülkeyi ele geçirmek isteyen “tama, kibir, cimrilik, öfke ve gıybet”in “Akıl” sultanının yönlendirmesiyle yerlerini “kanaat, tevazu, cömertlik, sabır ve doğruluk”a bırakmasını alegorik bir tarzda anlatmıştır. Her iki klasik eserde de **kanaat, tevazu, cömertlik ve doğruluk** ortak değerlerdir. Eserlerde İslamiyetin “güzel ahlak” prensibiyle “ideal insan” portresi çizilmiştir. Sadî-i Şîrâzî ve Yunus Emre'nin bilge kişiliklerinin izlerini taşıyan ve yazıldıkları dönemden bugüne değerlerinden bir şey yitirmeyen bu eserlerle yeni neslin tanışması, vurgulanan değerleri benimseyerek dünyalarını zenginleştirmeleri gerekmektedir. Çünkü bu değerler, modern insanın pek çok derdine şifa olduğu gibi toplumsal barışın da anahtarı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: değerler eğitimi, *Bûstân*, *Risâletü'n-Nushiyye*, Sadî-i Şîrâzî, Yunus Emre.

Demir, Hiclâl. "Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: *Bûstân* Ve *Risâletü'n-Nushiyye*". *idil* 5.27 (2016): 2027-2046.

Demir H. (2016). Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: *Bûstân* Ve *Risâletü'n-Nushiyye*. *idil*, 5 (27), s.2027-2046.

¹ Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Eski Türk Edebiyatı Abd, Hiclaldemir(at)hitit.edu.tr

USING CLASSICAL TEXTS IN VALUES EDUCATION: *BUSTAN* AND *RISALATU'N- NUSHIYYA*

ABSTRACT

Values which consist of attitudes and acceptances that guide the individual's behavior include the qualities of the "ideal person". The set of beliefs which "make humans human" also function as a mechanism of social control. Respectful, responsible, fair and tolerant individuals are the assurance of social structure. Different methods can be followed in the training of values education which starts from the family and continues with education institutions and social life. In addition to direct methods such as inspiration and advice, literary texts which produced by societies over the centuries can be used. In these texts where narrative expression is used, the reader reaches a conclusion by developing empathy and reasoning. In this study, two classical works belonging to Persian and Turkish Nations, *Bustan* and *Risalatü'n Nushiyya*, have been compared in terms of the values they contain. Although they belong to different nations, these two advice books which are products of a common civilization are based on Islam and its holy book: Koran. Saadi Shirazi, the great poet of Iran literature, in his *mesnevi* called *Bustan* has expressed the values such as "justice, conviction, consent, modesty" in a simple and effective style in the form of stories. At the end of the stories the lessons should be learnt take place as advices. Yunus Emre, an important poet of Turkish mystic literature, in his didactic work called *Risalatü'n Nushiyya* has emphasized the importance of the values that would bring happiness to man in the world and in his afterlife, as Saadi has done. Yunus, who likens human body to a country, have told allegorically that greediness, stinginess, anger and back-biting, which want to capture the country, under the guidance of wisdom, yield to conviction, humility, generosity and accuracy. In these classical works, conviction, humility, generosity and accuracy are common values. In these works produced within the frame of Islamic civilization, "ideal human" portrait has been drawn considering the "good morality" principle of Islam. New generations should know these works which contain overtones of the wisdom of Saadi Shirazi and Yunus Emre and do not decrease value over time. New generations should also enrich their world of thought, adopting the values emphasized in these works. Because these values are the key to social peace and cure for a lot of problems of modern man as well.

Keyword: Values education, *Bustan*, *Risalatü'n Nushiyya*, Saadi Shirazi, Yunus Emre.

Eğitimin temel amaçlarından biri, bilgi birikiminin yanı sıra manevi değerleri de benimsemiş ve bunları hayatının bir parçası hâline getirmiş bireyler yetiştirmektir. Saygılı, duyarlı ve sorumluluk sahibi bireylerin yetiştirilebilmesi, değerlerin yeni nesle aktarılmasıyla mümkündür. Günümüz modern toplumlarında eleştirilen davranışlara bakıldığında “insani” hususların öne çıktığı görülür. Hayatın hızlı akışı içinde “insani insan yapan” değerlerin maddi unsurların ardında kalması, toplumsal yaşamda aksamlara neden olmakta, kişinin ruhu ile bedeni arasına mesafelerin girmesine yol açmaktadır.

Bireyin çoğunlukla üzerinde düşünmeden yaptığı, yapmak zorunda hissettiği davranışların altında, çocukluktan itibaren ebeveyn tarafından yüceltilen, idealize edilen tutumlar yer alır. “Değer” olarak tanımlayabileceğimiz bu davranış modelleri, toplumun yüzyıllar içinde yarattığı ve bir sonraki nesle çeşitli vasıtalarla aktardığı ideal davranışlardır. Esas alınan noktaya göre (toplum/birey) farklı özelliklerinin ortaya çıkacağı “değer” kavramının kapsayıcı bir tanımını yapmak zordur. Kuçuradi’ye göre değer, kişilerin doğru bilme, doğru düşünme, doğru değerlendirmeye ve doğru eylem içinde olduğunu görebilmesine yardımcı olmaktır (Aktaran Ulusoy ve Dilmaç, 2014: 15). Toplumsal açıdan bakan Tural’a göre değerler, “Bir sosyal yapının varlık, birlik, işleyiş ve devamının sebebi olarak kabul edilen, tasvip ve teşvik gören, korunmaya çalışılan inanışlar”dır (Aktaran Ulusoy ve Dilmaç, 2014: 15). Bu tespitler ışığında, toplumsal ve bireysel boyutları olduğu görülen “değer” kavramı, kişinin iç dünyasında huzurun, toplumsal yaşamda da barışın anahtarı niteliğindedir. Nitekim Fichter, değerlerin işlevlerini belirlerken onların, onaylanmayan davranışların engellenmesi yönüyle sosyal kontrol mekanizması olduğunu, diğer yandan kabul görmüş tutumlarla da sosyal dayanışma aracı olduğunu belirtir (Aktaran Ulusoy ve Dilmaç, 2014: 8).

Saygı, hoşgörü, doğruluk, cömertlik, adalet, nezaket, sorumluluk gibi zamana, mekâna ve toplumdan topluma değişmeyen değerlerin yeni nesillere benimsetilmesi; aile, eğitim kurumları ve toplumsal yaşam vasıtasıyla olur. İnsanın karakterinin büyük oranda şekillendiği eğitim kurumlarında geçirdiği süre zarfında, akademik eğitimin yanı sıra değerler eğitimi de yer verilmelidir. Bu husus göz ardı edildiğinde bilgi donanımı yüksek ancak duygusal zekâsı gelişmemiş, dolayısıyla kişiliğinin bir yönü aksayan bir nesille karşı karşıya kalınır. Modern eğitimde zaman zaman ihmal edilen bu hususa dikkat çeken Seyfi Kenan, pozitivist anlayışın hâkim olduğu modern eğitimde, öğrencilerin iç dünyalarını besleyen ahlaki ve manevi değerlerin geri plana atıldığını, hissi ve sübjektif olan değerlerin, rasyonel ve objektif olan bilimin dışında kaldığını belirtir. Bu durumda şu soru sorulmalıdır: “(...) hayatı mümkün kılan ve toplum hayatını devam ettiren adalet, merhamet, cömertlik gibi

temel ahlaki-toplumsal değerler nereden, hangi anlayıştan, hangi kaynaktan ve nasıl beslenecektir?” (Kenan, 2009: 263)

Yalnızca eğitimcilerin değil üretimleriyle toplumsal yapıya yön veren tüm bilim insanları ve sanatçıların sorumluluğu dâhilinde olan bu soruya verilecek yanıt, hedeflenen yeni neslin özelliklerini içerecektir. Bu bağlamda, eğitimin kapsamı genişletilmeli ve çağın gereklerine cevap verecek şekilde çeşitlendirilmelidir. Çevre bilincine sahip, kendisinden farklı olana ve farklı düşünene toleranslı, yardımlaşmaya açık, merhametli ve vicdanlı bireylerin yetiştirilmesi yeni bir dünyanın kapılarını açacaktır.

Yukarıda sözü edilen değerlerin yeni nesillere aktarılmasında telkin, açıklama gibi doğrudan yöntemlerin yanı sıra dolaylı yöntemlerden de yararlanılır. Edebî metinler, etki gücü yüksek dolaylı yöntemlerdendir. Özellikle, yüzyıllar ötesinden değerinden hiçbir şey yitirmeden günümüze ulaşan nasihatname türündeki klasik metinler, bu hususta en önemli kılavuzdur. Öyküleyici anlatımın kullanıldığı bu tür metinlerde aktarım daha kolaydır. Halil Karatay, bu durumu şöyle belirler: “Doğru veya yanlış bir davranışın olumlu veya olumsuz taraflarını sözlü olarak telkin etmek yerine öyküleyici bir eserde bunun yararlarını veya zararlarını öykü kahramanlarının kişiliğinde çocuğa yaşatmak, değer olarak iyi-kötü, doğru-yanlış vb. bir davranış olduğunu göstermek daha etkilidir” (Karatay, 2011: 1404). Empatinin ön plana çıktığı bu tür aktarımlarda değerlerin -kimi zaman- zıddıyla vurgulanıp sonuçlarının gösterilmesi daha etkin bir öğretim yöntemidir.

Bu çalışmada, edebî eserlerin değer aktarımındaki öneminden hareketle, İslamiyeti esas alarak insanlara iyiyi, güzeli, doğruyu aktarmayı amaç edinmiş, farklı milletlere ait olmalarına rağmen insanlığın ortak değerlerini vurgulayan iki klasik eser, *Bûstân* ve *Risâletü'n-Nushiyye* karşılaştırılacaktır. Ele aldıkları **kanaat**, **tevazu**, **cömertlik** ve **doğruluk** değerlerini nasıl aktardıkları alıntılarla gösterilecek, yazarların üslubu incelenecek ve yüceltilen bu değerlerin günümüzde bireye ve toplumsal yaşama katkıları tespit edilecektir.

I. Bûstân - Risâletü'n-Nushiyye

İran edebiyatının büyük şairlerinden Sadî-i Şîrâzî'nin (1213?-1292) 1257'de tamamladığı ölümsüz eseri *Bûstân*, farklı nüshalarda beyit sayısı değişmekle birlikte yaklaşık 5.000 beyitten oluşan bir mesnevidir. Eser, Salgurlular'dan Ebû Bekir Sa'd b. Zengî'ye sunulmuştur. Bu mesnevide Sadî, seyahatlerinden edindiği bilgileri, duyduğu rivayetleri, çeşitli kaynaklardan okuduğu hikâyeleri kendi tecrübeleriyle birleştirip insanoğluna bir yaşam rehberi sunmuştur. Bu hususiyetiyle dünya edebiyatında da şöhret bulan eser, pek çok dile çevrilmiştir.

Bûstân, “Adalet, Tedbir ve Fikir”; “Cömertlik”; “Aşk, Sarhoşluk ve Coşku”; “Tevâzu”; “Rızâ”; “Kanaat”; “Terbiye”; “Şükür”, “Doğru Yol ve Tövbe”; “Münâcât” başlıklarını taşıyan on bölümden oluşur (Tokmak, 2012: 10). Eserde, bu başlıklara dair görüşler, hikâye ve fıkra hâlinde sade ve etkili bir üslupla anlatılmış, zaman zaman tarihî şahsiyetlere de yer verilmiştir. Adalet, siyaset, yöneten-yönetilen ilişkileri, iyi-kötü ahlak, Allah’a karşı kulluk, terbiye, aşk gibi konular öğretici bir şekilde işlenmiştir (Karaismailoğlu, 1992: 307).

Bûstân, İslamiyeti esas alıp onun evrensel mesajını, kişinin dinine, milliyetine, yaşadığı coğrafyaya bakmadan tüm insanlığa duyurmayı amaçlayan bir yaşam kılavuzudur. İçerdiği mesajlarla, belli bir yaşam süresi olan insanoğlunun ömrünü kendi iç dünyasında huzurlu, çevresiyle barışık geçirmesi için ona yol gösterir. Bu özellikleri dolayısıyla da üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen değerinden bir şey yitirmemiştir. Eserde eleştirilen tutumlar ve idealize edilen hususlar, modern yaşamın insanoğluna unutturduğu değerleri tekrar hatırlatması bakımından önemlidir.

Risâletü’n-Nushiyye, *Bûstân*’dan yaklaşık yarım asır sonra Anadolu coğrafyasında Yunus Emre (1240-1320) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, 13. yüzyılda türlü sıkıntılar içinde bocalayan Anadolu insanına İslamın “güzel ahlak” prensibiyle bir yol haritası sunmayı amaçlamıştır. *Dîvân*’ıyla tanınan, ilahileriyle ve mutasavvıf kimliğiyle çok sevilen Yunus Emre, mesnevi nazım şekliyle yazdığı *Risâletü’n-Nushiyye*’de, mutlu yaşamın anahtarı niteliğindeki bazı kavramları karşıtlarıyla sembolik bir şekilde anlatmıştır. Nasihatname türündeki bu eserde, nefsin insanı düşürdüğü durumlar ve bu durumlardan kurtulmak için neler yapılması gerektiği alegorik bir tarzda, teşhis ve intak sanatları kullanılarak açıklanmıştır. Genel anlamda didaktik bir yapısı olan eser, farklı anlatım şekilleriyle de dikkat çeker. Haluk Gökalp, Yunus’un nasihatlerini bazen vaiz edasıyla doğrudan verse de kıssalar ve temsili hikâyelerle tahkiyeye imkân tanıdığını, böylece eserinin kuru bir öğüt kitabı olmasını engellediğini belirtir (Gökalp, 2009: 520). Didaktik bir tahkiye olan *Risâletü’n-Nushiyye* konu olarak insanın, insan-ı kâmil olma yolunda yaşadığı ‘sülûk’ adı verilen manevî yolculuğunu anlatmaktadır (Tatcı, 2008: 49).

Eser, nüshalarda farklılık göstermekle birlikte yaklaşık 600 beyittir. Yazılış tarihi konusunda farklı görüşler olsa da

Söze tarih yidi yüz yidiydi

Yunus câmi bu yolda fidiydi

beytinden, eserin H. 707/ M. 1307-1308 yılında tamamlandığı düşünülmektedir.

Risâletü'n-Nushiyye'de klasik mesnevilerdeki giriş, konunun işlendiği asıl bölüm ve sonuç kısımları, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Eser, insanın yaratılışından, akıl ve bilgisinin derecelerinden bahseden manzum-mensur bir girişle başlar (Horata, 1994: 58). Konunun işlendiği asıl bölümde şair, insan gönlünü büyük bir ülkeye benzetmiş ve burayı ele geçirmeye çalışan “tama”, “tekebbür”, “öfke”, “cimrilik” ve “gıybet”in karşısına “kanaat”, “tevazu”, “sabır”, “cömertlik” ve “doğruluk” askerlerini çıkartmıştır. “Dâstân” adı verilen bölümlerde anlatılan bu mücadelelerde, bir tarafta “şeytanî (nefs)”, diğer tarafta “rahmanî (ruh)” sultanın orduları vardır ve adaletli, ulu bir sultan olan “Akıl” onlara yol gösterir. Her bölümde, kötülük içindeki insan, “Akıl”ın huzuruna çıkartılır ve doğru yolu bulur. Böylece gönül ülkesi kötülüklerden temizlenmiş olur (66).

II. Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye’de Ortak Değerler

1. Kanaat

Bûstân’ın altıncı bölümü “Kanaat” başlığını taşır. Sadî, “kanaat” kavramını çeşitli hikâyelerle örnekleyip nasihatler vermeye başlamadan önce, giriş mahiyetinde, kavramın İslamiyetteki önemini belirtir. Bölüme “Her kim ki talihine ve rızıkına şükretmez, / Sanki Allah’ı tanımaz, O’na ibâdet etmez.” (Tokmak, 2012: 255)² beytiyle başlayan Sadî, “kanaat”i İslamiyette Allah’ı idrak etmenin koşullarından sayar. Yaratılan nimetlerden kendi payına düşene rıza göstermeyen kişi, kaza ve kader anlayışını da hakıyla anlayamamıştır.

Anlattığı hikâyelerle kanaatin önemini vurgulamak isteyen Sadî, onu zıddı olan “tama” ile karşılaştırır. Azla yetinmesini bilen nefsin, sultanla dilenciye bir göreceğini belirtip nefse şöyle seslenir: “Bir dilek için şâhın katına neden çıkarsın? / Tamahkâr olma sen de pâdişâhlığa ulaşırsın” (257). Harzemşâh’ın huzuruna çıkıp el etek öpen kişiye oğlu şu soruyu sorar:

Sen demedin mi ki kıblenin yönüdür Hicaz,

O hâlde neden bugün başka yöne ettin niyaz? (258)

Sadî, tamahkârlığın insan onurunu zedeleyeceğini, kanaatin ise insanı yücelteceğini belirtir. Tamahkâr kişinin başı hep öne eğiktir. İnsanın tamahkâr olmasına sebep ise “hırs”ıdır. Dolayısıyla “tama” gibi “hırs” da olumsuz bir tutum olarak eleştirilir.

Hoten Emiri tarafından kendisine ipek hilat verilen derviş, kendi hırkasının ondan daha güzel olduğunu belirtmiştir. Sadî’nin buradan çıkardığı sonuç şudur:

² Makalede, *Bûstân*’a ait tüm beyitler, A. Naci Tokmak’ın *Bustân* (Şûle Yayınları, 2012) adlı çevirisinden alınmıştır.

Özgür olmak istersen azla yetin, yat yerde,

Bir halı uğruna kimsenin önünde yeri öpme. (261)

Bir başka hikâyede, yaşlı bir kadının evinden zengin bir emirin konağına kaçan kedi, yediği okla yaralanıp canını zor kurtarır. Buradan çıkarılması gereken ders, tamahkârlığın verebileceği zararları görüp kanaat hırcasına sarılmaktır:

Bal yemek, arı iğnesi yemeğe değer mi?

Pekmezinle yetinmek daha iyi değil mi?

Bir kişi razı olmazsa Allah'ın verdiğinden

Allah da razı olmaz böylesi bendesinden. (262)

“Kanaat” söz konusu olduğunda hırsına mağlup olan Kârûn mutlaka hatırlanır. Sadî de Kârûn'un hayatını, görüşlerine tanık olarak göstermiş ve onun yaşadıklarının insanlığa ders olmasını istemiştir:

Ömrü boyunca hep paraya pula tapmıştı Kârûn,

Selamet hazinesi kanaatte idi, bilemedi Kârûn. (265)

İnsanı asıl varlıklı kılanın mülk ya da mevki değil “kanaat” olduğunu vurgulayan Sadî, kanaatkâr olmayı engelleyen “tama” ve “hırs”ı kişinin nefsiyle mücadele ederek yenmesi gerektiğini vurgular. Aksi takdirde insanoğlu, sonu gelmeyen isteklerinin peşinde kemâle ermeden savrulup gidecektir.

Sadî gibi Yunus Emre de “tama”nın insana vereceği zararları belirtip bir erdem olarak “kanaat”ı yüceltmıştır. *Risâletü'n-Nushiyye*'de bir ülkeye benzetilen gönlü ele geçirmek isteyen “Şeytânî” ve “Rahmânî” iki sembolik sultan vardır. Bu sultanların kendine bağlı bir de orduları vardır. Haşerata benzetilen dokuz bin kişilik ordusu bulunan ve kişiyi Allah'tan uzaklaştıran Nefs'in dokuz oğlundan en büyüğü “Tama”dır.

Ulu oğlu tama ' eyü iş etmez

Cihân mülki anun olursa yitmez (Günay ve Horata, 1994: 106)³

İhtirasların peşinde koşmaktan “benzi sararmış, dili tutulmuş ve akli kaybolmuş” insan, nihayet yanlışını fark edip “Akıl” sultanına gelir ve ondan yardım ister. Tama hapsine düştüğünü, zindanın kapısında nefsin kulu olan askerlerin kendisini hapsedip

³ Makalede, *Risâletü'n-Nushiyye*'ye ait tüm beyitler Umay Günay ve Osman Horata tarafından hazırlanan *Yunus Emre - Risâletü'n-Nushiyye* (Akçağ Yayınları, 1994) adlı eserden alınmıştır.

ömrünü tükettiğini, çare aradığını ifade eder. Akıl, ona artık endişe etmemesi gerektiğini, kendisine gelenin kurtulacağını söyler:

Kanâ 'at fakr ile uş gele şimdi

Bakadur düşmene gör n'ide şimdi (110)

Akıl, kanaati çağırır. Kanaati görünce nefsin askerleri kaçır. Böylece gönül ülkesi tama askerlerinden temizlenir. Kanaat, gönül ülkesinde tahta çıktıktan sonra insanlar rahat yaşarlar. Ne kıtlık ne afet vardır. Halk, ibadetle uğraşır ilahi aşk şarabını içir:

Kamu şehri kamu il rahat oldu

Nereye varsan pür-ni 'met oldu (112)

Görüldüğü gibi Yunus Emre, tasavvufi bir bakış açısıyla, bir ülke olarak düşündüğü gönle zarar veren, onu Allah'a ulaştırmaktan alıkoyan “tama”yı zıddı olan “kanaat” ile ortadan kaldırmış ve ruh ülkesindeki huzuru sağlamıştır. Sadî'nin hikâyelerle önemini vurguladığı kanaat, Yunus'ta soyut kavramların somutlaştırılması, bir savaş mazmunu ve “kanaat-tama” zıtlığı vurgulanarak anlatılmıştır.

2. Tevazu

İnsan ilişkilerinde önemli bir yeri olan tevazu/alçakgönüllülük, evrensel bir değer olmasının yanında İslamın da emrettiği hususlardandır. “Tevazu”un zıddı olan “kibir” her zaman eleştirilmiş ve insanın yaşadığı hayat, sahip olduğu mal, mülk veya bulunduğu mevkiin hazzıyla kibre kapılmaması istenmiştir. Sadî ve Yunus Emre, hem *Kur'an*'ın emri olması hem de insan ilişkilerindeki önemi sebebiyle “tevazu”a ayrı bir başlık açmışlardır.

“Tevazu” bölümünün giriş kısmında Sadî, insanın topraktan yaratılması karşısında kibre kapılan şeytanı hatırlatmıştır:

Yüce Tanrı, seni topraktan yarattı, toprak,

O hâlde ey kul! Alçak gönüllü ol aynı toprak.

Birisi kibre kapıldı, biri mütevazı davrandı,

Birinciden Şeytan, ikinciden İnsan yaratıldı. (Tokmak, 2012: 195)

İstiridye, kendini engin deniz karşısında hakir gören yağmur damlasını içine alıp koca bir inci yapmıştır. Bu hikâyeden alınacak dersi Sadî şöyle belirler:

Alçak gönüllü davrandı, onun için değer buldu,

Yokluk kapısını çaldığından dolayı var oldu. (196)

Kendini bilgili sanan bir kişi, ünlü müneccim Gûşyâr'dan ders almaya gelmiş ancak gururu yüzünden bir şey öğrenemeden geri dönmek durumunda kalmıştır. Gûşyâr'ın gururlu kişiye söylediği şu sözler, niçin alçakgönüllü olmak gerektiğini somut bir şekilde ortaya koyar:

Sen geldiğinde kendini bilgiyle dolu sandın,

Dolu olan bir kap, nasıl başka bir şey alsın? (220)

Sadî, hikâyenin sonunda kendi hayatıyla özdeşleştirerek öğüdünü verir:

Sa 'dî gibi mütevazı, bilgiye aç, dünyayı dolaş,

Kesen marifetle dolduktan sonra ülkene ulaş. (220)

Ünlü mutasavvıf Cüneyd-i Bağdâdî, dişleri dökülmüş, zayıf, yaşlı bir köpekle azığındakileri paylaşmış ve daha sonra gözyaşları içinde “Allah nezdinde o mu iyi, ben mi iyiyim?” diye sormuştur. Soruyu yine kendisi cevaplar:

Görünüşe bakılırsa, bugün ben ondan daha iyiyim.

İleride kader başıma ne getirecek, nereden bilirim? (227)

Hikâyenin sonunda Sadî şu tespiti yapar:

Yol budur Sa 'dî! Hakk'ın yolcuları ardına bakmaz,

Adam olan adam da kendine, şişine şişine bakmaz.

Saygın kişiler kendilerini köpekten üstün görmediler,

Bu sebeple meleklerden daha üstün yerlere geldiler. (227)

Sadî, tevazu konusunda Hz. Ali'den de bir örnek verir. Adamın biri, sorunu için Hz. Ali'den yardım ister. Hz. Ali, bilgisi ölçüsünde çözüm yolu sunar. Meclistekilerden biri “Yâ Ebe'l-Hasan! O sorun böyle çözülmez” der. İtirazdan incinmeyen Hz. Ali, “Mademki daha iyisini biliyorsun, söyle” demiş, adamın bildiğinin daha uygun olduğunu görünce de “Haklısın, ben hatalıydım, doğrusu budur” diyerek tevazu göstermiştir. Bu hikâyeden Sadî şu sonuca ulaşır:

Ey bilge! Muhatabın kibirle kasiyorsa kendini,

Hebâ etme, dökme boş yere dağarcığındaki incini. (230)

Bir başka hikâyede, Hz. Ömer'in yanlışlıkla bir dilencinin ayağına basıp özür dilemesi hadisesini anlatan Sadî'nin şu sözleri tevazuun önemini bir kez daha vurgular:

*Aklı başında seçkin kişiler, alçak gönüllü olurlar,
Çünkü meyve dolu ağaçlar dallarını yere salarlar.* (231)

Yunus Emre de Sadî gibi insanlara kibirden uzak, alçakgönüllü olmayı öğütlemiş, “tevazu”un, önemini zıddı olan “kibr” ile karşılaştırarak anlatmıştır. Bu soyut kavramlar, Yunus’un düşünce dünyasında “dağ” ve “su” sembolleriyle somutlaştırılmıştır.

Şair “kibr”i, dağ başında yol kesen haramilere benzetir ve onun esiri olanın canını imansız vereceğini söyler.

*Nice durur harâmî tag başında
Girür bir gün ele yol savaşında
Kibir dirler ana bilürler anı
Ana uyan imânsuz vire cânı* (Günay ve Horata, 1994: 116)

Kendinden başka kimseyi beğenmeyen kibirli kişi, yükseklerden aşağıya inmez. Oysa tarih, bu kişilerin hezimetleriyle doludur:

*Nice tahta binenler yire düşdi
Nice benin diyene sinek üşdi* (118)

Bu nedenle kibirli olmamak gerektiğini belirten Yunus, kibrin insanı Allah’tan uzaklaştıracağını belirtir. Asıl mutluluk “tapu”da değil, “kapu”dadır. Kibirle yoldaş olmamak, onunla sürekli mücadele etmek gerekir:

*Dilersen devleti kapuda turgıl
Umarsan hil’ati tapuda turgıl
Sakingıl olmagıl kibr ile yoldaş
Kibir kandayısı anunla savaş* (118)

Daha sonra kibirli kişinin özellikleri uzun uzun anlatılır: Kibirli kişinin huzuru yoktur. Kibirlilerin yeri cehennemdeki Siccîn vadisi olduğundan, hiçbir zaman dinin içinde yer almamışlardır. Yunus, kibre esir olmuş kişinin Akıl’dan yardım istemesi gerektiğini belirtir. Kibir, utangaç bir şekilde ve kaygı gözyaşlarıyla Akıl’ın önüne gelir. Akıl, onun derdine deva olarak “tevazu”u tavsiye eder ve tevazu, kılıcıyla

gelir. Kibir, onu görünce hemen dağa kaçır. Asi olan kibir bu kez de dağda kışa sataşır, tevazu ise ırmak olup akarak denize ulaşır; inci, mercan gibi değerli madenlere sahip olur.

Ger alçak varasın meydân senündür

Cevâhir sende biter kân senündür

Aşaklık üzre durur yir ile gök

Ögersen cümleden alçaklığı öğ (130)

Daha sonra tevazu ve kanaat dost, gönül ülkesi de mamur olur.

Görüldüğü gibi Yunus; kibri, “dağ”, tevazuu da “ırmak”la simgeleştirmiştir. Bu simgeleştirmede yukarı/aşağı benzerliğinin yanı sıra ırmağın aktıkça başka kollarla birleşip çoğalarak denize yani vahdete ulaşacağı düşüncesi de vardır.

3. Cömertlik

Cömertlik, her iki klasik eserde de önemle üzerinde durulmuş bir değerdir. Yunus, “Dâstân-ı Buhl u Hased” başlığı altında cömertliği, zıddı olan cimrilikle karşılaştırarak anlatırken Sadî, “Cömertlik Hakkında” başlığını kullanmış, özellikle tarihi şahsiyetler üzerinden anlattığı hikâyelerle cömertliğin faziletlerini vurgulamıştır.

Sadî’nin anlattığı hikâyelerden birinde Hz. İbrahim, sofrasına buyur ettiği kişinin Müslüman olmadığını öğrenip onu kovar. Bunun üzerine Allah katından gelen meleğin getirdiği vahiy, Allah’ın kullarına karşı hoşgörüsünü ve cömertliğe verdiği önemi gösterir niteliktedir:

Ona yüz yıl boyunca can ve rızkını verdim ben,

Nefret ettin bir anda, onu yanından kovdun sen.

O ihtiyar ateşe tapıyor olsa da sen böyle yapma,

Niye cömert davranmıyorsun? Hasislik yapma. (Tokmak, 2012: 127)

Bir başka hikâyede, biriktirmeden paylaşmak gerektiği, biriktirilen eşyanın sonrasında başkalarının elinde yağmalanıp yok olacağı vurgulanır:

Ye, iç, giyin, bağışla. Yoksula ver, rahat ettir,

Başkaları için biriktirmen sana ne yarar getirir?

Altın, para pul, ne varsa dağıt, onlar elinde kul,

Çünkü senden sonra, başkasının elinde olur kul. (131)

Sadî'nin cömertlik hakkındaki öğütleri devam eder:

*Ey oğul! Eli açık ol, insan iyilikle avlanır,
Hayvan avlamak istersen, o tuzakla avlanır.* (139)

*Düşman görürse senden lütuf ve cömertlik,
Korkma artık ondan, yapmaz bir nâmertlik.* (140)

*Aklı olan kişi eli açıktır. Cömertliği âdet edinir,
Alçak yaradılışlılar, içsiz, kof bir kabuk gibidir.* (142)

Doğu edebiyatlarında cömertlik söz konusu olduğunda akla ilk gelen tarihî şahsiyet Hâtem-i Tâî'dir. Sadî de bu bölümde onunla ilgili hikâyelere yer vermiştir. Hâtem-i Tâî'nin cömertliği hakkında anlatılanların gerçekliğini sınamak isteyen Rum Kayzeri, ondan “koşmaya başlayınca şimşeğe nal toplatın” Arap atını istemeye karar verir. Bilgili ve hünarlı elçisini Hâtem'e gönderir. Elçiye ve yanındaki kişileri misafir eden Hâtem, onlar için at kestirip sofra kurar. Sabah, Kayzer'in sözlerini ileten elçiye Hâtem'in verdiği yanıt herkesi onun cömertliğine ikna eder: Hâtem, yağmur dolayısıyla sürünün olduğu otlağa gidememiş, bu nedenle evde olan kıymetli atını akşamki yemek için kesmiştir.

*Benim bir adım var ülkemde, böyle kalsın isterim,
Rüzgâr gibi bir atım, olmazsa da olmasın derim.* (145)

Bir başka hikâyede Hâtem-i Tâî, kendisinden on dirhem kadar şeker isteyen ihtiyara bir çuval şeker gönderir. Karısı “Adamın ihtiyacı sadece on dirhemdi” deyince Hâtem şu cevabı verir:

*İhtiyar ihtiyacı kadar istedi. Bu doğru,
Doğru da, Hâtem'in cömertliği ne oldu?* (149)

Cimri babasının sakladığı altınları bulup harcayan oğul şöyle der:

*Babacığım! Para, yiyip içip yaşamak içindir,
Saklamak için, ister taş olsun, ister altın, birdir.* (155)

Bu hikâyenin sonunda Sadî insanlığa şu öğüdü verir:

*Karınca gibi çalışıp kazandın. Şimdi onları ye,
Yarın kurtlar seni mezarda yemeden malını ye.* (156)

Yunus'a göre ise cimrilik, kişinin yediğini bile kendinden sakınmasıdır. Cimrinin akıllı olması mümkün değildir. Zekâtsız hayvan ve sadakasız malla insan mutlu olamaz. Haset edenlerle cimriler hesapta yoktur. Bunlar kulluktan reddolunurlar:

Hasûd ile bahîl sağışda degül

Red oldılar bular hiç işde degül (Günay ve Horata, 1994: 158)

Cimrilerin ve hasetçilerin Allah korkusu yoktur. Kimseye faydaları dokunmaz:

Bahîlün gözlerinde 'ibret olmaz

Kimesneye bulardan himmet olmaz (160)

Cimriliğin zararlarını Kârûn üzerinden somutlaştırarak anlatan Yunus, Kârûn gibi mala taptığı için cimri kişinin onunla haşrolacağını belirtir:

Bahîl kandayısı Kârûn 'la kopar

Ki ol da ancılayın mâla tapar (160)

Kârûn, imanını vermiş ancak malını vermemiştir. Malı için ayet inmesine rağmen zekâtını vermeyen Kârûn, bunca malı vermektense ölmeyi tercih etmiş, boynuna zincir olan malıyla birlikte gömülmüştür. Bu hikâyeden çıkacak dersi Yunus şöyle belirler:

Zekâtın vermeyenün hâli budur

Olur boynuna zencîr mâlı budur (164)

İnsanın zenginliğinin mal, mülk ile belli olmadığını, zengin olup da fakir olan çok kişi bulunduğunu belirten Yunus, bu açıklamalardan sonra cömertliğin cimriliğe galebesini yine somutlaştırarak anlatır. İlim ve hüner sahibi bir kişi cimriliğe tutulur. Mürşidi onun cimrilikten kurtulup Hak yolunu bulmasını ister. Cimrilik ateşinin izinden kurtulmak isteyen kişi, Akıl'a gelip yüz sürer. Cimrilikten kurtulmak istediğini belirtir. Akıl ona, gözlerini açıp cömertlik neredeyse oraya gitmesini söyler. Çağrıldığını duyan cömertlik gelir ve kişinin gözündeki cimrilik perdesini kaldırır. Perde kalkınca cimri kişi bütün malını dağıtır.

Öğütlerine devam eden Yunus, dünya malını terk edenin imanının kuvvetleneceğini söyler. Varlığını Allah yolunda terk eden, Allah'a kavuşur:

Nesi kim var ise terk itdi yola

Bu yol ile varan ma 'şûkî bula (170)

Yunus'a göre cömert insan dünyadan vazgeçer ancak cennete de bakmaz. Taca, elbiseye, huriye meyletmez. Hak âşığına ne sermaye ne mal gerekir. Ahirette hesap verebilmek için bu dünyada nefsin elinden kurtulup insan-ı kâmil olunmalıdır.

4. Doğruluk

Sadî'nin "Terbiye" başlıklı bölümde ele alıp gıybetin zararlarını anlatırken ön plana çıkardığı "doğruluk", Yunus'ta "Dâstân-ı Gaybet ü Bühtân" başlığı altında açıklanmıştır. İnsan ilişkilerine ve dolayısıyla toplumsal hayata büyük zarar veren gıybet, her iki eserde de kaçınılması gereken bir davranış biçimi olarak eleştirilmiş, "doğruluk" bir değer olarak yüceltilmiştir.

Sadî'ye göre akıllı kişi, kimsenin ardından konuşmaz, insanların kusurlarını açık etmez:

Ey akıllı kişi! İnsanların kusurunu açık etme,

Kendi kusurlarını görüp düzelt. Gıybet etme.

Bâtıl konuşsalar da onlara kulak asma, duyma,

Birini çıplak görürsen gözlerini kapa, bakma. (Tokmak, 2012: 277)

Başkaları hakkında dedikodu yapmanın *Kur'an*'da yasaklandığını hatırlatan Sadî "Pekâlâ, dinimizde caiz midir ölü eti çiğnemek?"⁴ diye sorar.

Dedikoducu önce söylenmeyecekleri söylemesin,

Sonra da ağızındaki yemek artıklarını temizlesin. (285)

Sadî'ye göre, sohbetlerde orada olmayan kişi hakkında -kendisini savunamayacağından- güzel sözler söylemek gerekir. Kişinin yüzüne karşı söylenemeyecek sözler, arkasından söylenmemelidir:

Bir sohbet ortamında adı geçen bir kişiyi,

En iyi, en güzel yönleriyle an, öv o kişiyi.

Mahallede ne söylediyse hakkında benim,

Aynen yüzüme de söyleyebilmelisin benim. (285)

⁴ "Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekirtmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok esirgeyicidir." **Hucurât Sûresi**, 49/12.

Tekkede halvete çekilen dervişlerden biri, orada bulunmayan bir derviş çekiştirmeye başlar. Gerçekleri konuşan derviş, dedikodusu yapılan kişinin gayrimüslimlerle savaştığını hatırlatıp şöyle der:

*Kâfir bile onunla savaşmaktan canını kurtardı,
Ama o, bir Müslümanın dilinden kurtulamadı. (286)*

Bunun üzerinde Sadî şu öğüdü verir:

*Eğer bir dostunuz göçmüşse, yoksa aranızda,
Onunla ilgili iki şey haramdır dostlar arasında.
Biri mallarını har vurup harman savurmak,
İkincisi de şu; arkasından kötü konuşmak.
Eğer kişi başkasını kötülerse, iyilik ummasın,
Başkasının da kendisini iyi anmasını ummasın. (286)*

Çünkü yanında dedikodu yapılmasına izin verenlerin bilmesi gereken bir gerçek vardır. Bugün yanınızda başkasını çekiştirenler, yarın da onların yanında sizi çekiştirecektir:

*Bir kişi bir başkasını sana çekiştiriyorsa eğer,
Kesinlikle senin ardından da kötü şeyler söyler. (286)*

Temiz kalpli bir sofunun yanına gelen birisi “Filan arkandan ne dedi biliyor musun?” dediğinde sofı, bilmemenin daha iyi olduğunu söyler. Çünkü arada laf taşıyanlar, insanları galeyana getirip düşmanlıkları alevlendirirler:

*Düşmanın dediğini nakledenler kötüdürler,
Hattâ düşmanın kendisinden daha kötüdürler.
Kavga, iki kişi arasında çıkmış bir yangındır,
Söz götürüp getiren bu ateşe odun taşıyandır. (288)*

Gıybet ve iftiranın insan ilişkilerine verdiği zararın farkında olan Yunus Emre, gıybetin olduğu yerde insanlığın olmadığını, gıybetin küfre kadar gidebileceğini ve gıybet edenin rahmet bulamayacağını belirtir:

Çü bugz u gaybet ile gide tâ ‘at

Gerek bu ikiden itmek ferâgat (Günay ve Horata, 1994: 178)

Allah, gönüldedir ve bu nedenle gönlü kötülüklerden temizlemek gerekir. Kişiye düşman olan gıybet ve kinden vazgeçilmelidir. Çünkü bu iki duygu, insanı Allah'ı görmekten alıkoyar:

Sana ko didüğüm gaybetdür ü kîn

Bu iki düşmeni dost sanma miskîn (182)

Anı göstermeyen kîn ile gaybet

O sagıncdan sana heyhât heyhât (184)

Daha sonra Yunus, gıybetin özelliklerini anlatır. Gördüğünü söylemek gıybettir, insanın görmediği bir şeyi söylemesi ise büyük bir iftiradır. Herkes kendi sözlerinden sorumludur ve kişinin başkalarının sözünü bırakıp kendiyile yüzleşmesi gerekir:

Kogıl ayruk sözi sen seni gözle

Senün suçun ile sen seni yüzle (188)

Çünkü başkalarını çekiştirmeye başlayan kişi kendini unuttur:

Ayrugı söyleyen kendin unıdur

Ki zîrâ suçludur âsî huludur (188)

Söylenen söz, doğru olmalıdır. Yunus, dilin doğru söylemesi, işiten kulağın da doğru işitmesi gerektiğini belirtir. Çünkü duyduklarını farklı şekilde diğer insanlara söyleyenler de hatalıdır. Sürekli etrafındaki insanlarla ilgilenip onların açıklarını arayan insanlara, Yunus yüzyıllar öncesinden ders niteliğinde şu öğüdü verir:

Ne hâcetdür ki sana kimse haberi

Farîda cümleye kendü bazârı (190)

Kendi içine bakan, öz eleştiri yapıp kendini düzeltmeye çalışan insanın zaten başkalarıyla ilgilenecek durumu kalmaz. Önce kendini ayıplayan, başkalarını ayıplamadan önce uzun uzun düşünecektir.

Ko ayruklar sözini sen seni güt

Kınama kimse(y)i sen işit öğüt (190)

Çünkü kimsenin suçu, kimseden sorulmayacaktır. Bunu Yunus, “Başkasının yediğiyle doymazsın” ifadesiyle vurgulamıştır. Kişi, kendi sonunu görse kimsenin dedikodusunu yapmayacaktır:

Eger görseyidün kendü zevâlün

Kimesne anmaga kalmazdı hâlün (190)

Gıybet ile ilgili bu tespitlerden sonra Yunus, anlattıklarını somutlaştırarak tahkiye kısmına geçer. Yıllarca gıybet yapıp pişman olan kişi Akıl'dan çare diler. Akıl, gıybetten kurtulması için “doğruluk”u kendine yâr yapması gerektiğini söyler. Doğruluk, arkadaşlarıyla gelir ve gıybet evini yerle bir eder. Yunus, “doğruluk”un, kötü işi, iyi yapacağını, “doğruluk”tan ayrılmayan kişinin İlahi güzelliği göreceğini belirtir. Doğru kişinin dışı neyse içi de odur. Yunus’un burada önemli bir tespiti daha vardır: Dürüst olan, başkaları hakkında kötü düşünmeyen kişi, çevresindeki herkesi de öyle görür:

Kamuya togru dersin togruyısan

Bulunmaz togruluk sen egriyisen (194)

Sonuç

Günümüz modern toplumlarında; sosyal yaşam, aile ve bireyin iç dünyasında ortaya çıkan sorunların nedenlerinden biri de yeni nesle “değer”lerin yeteri kadar benimsetilememesidir. Ailede başlayan değerler eğitiminin, eğitim kurumlarında devam etmesi beklenir. Ancak bu kurumlarda yalnızca teorik bilginin öne çıkarılması, soyut görülen değerlerin göz ardı edilmesi, bireyin manevi/duygusal açıdan kendini tamamlamamasına neden olacaktır. Çünkü **saygı, hoşgörü, merhamet** gibi temel değerlerden mahrum yetişen bir neslin “öteki” ile empati kurması mümkün değildir. Bu yönüyle toplumsal barışa da katkı sağlayacak değerlerin bireye küçük yaştan itibaren benimsetilmesi büyük önem taşır. Bu bağlamda kullanılabilecek yöntemlerden biri de edebî metinlerdir. Ülkelerin dâhil oldukları medeniyet daireleri kapsamında ürettikleri edebî eserler, önemli bir değerler eğitimi materyalidir.

Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye, Fars ve Türk milletlerine ait iki nasihat kitabıdır. İki farklı millete ait olmalarına rağmen İslam medeniyeti dairesinde oluşan bir kültürün ürünleridir ve esas aldıkları nokta İslamiyet ve onun kutsal kitabı olan *Kur'an*'dır. İslamiyetin “güzel ahlak” prensibinden yola çıkan bu eserler, yazıldıkları zamandan ve mekândan çıkıp modern insanın pek çok derdine şifa olacak bilgiler içerir.

Bûstân, İran edebiyatının büyük şairi Sadî'nin (1213?-1292) seyahatlerinden, okuduklarından, duyduğu rivayetlerden ve kendi deneyimlerinden damıttığı özü, mesnevi nazım şekliyle şiire dönüştürdüğü eserdir. On bölümden oluşan eserde adalet, tevazu, doğruluk, cömertlik, rıza gibi erdemlerin önemi hikâyeler şeklinde anlatılır. Eserde dinî ve tarihî şahsiyetlere de yer veren Sadî, böylece vurgulamak istediği değerlerin inandırıcılığını arttırmıştır.

Sadî ile hemen aynı zaman diliminde Anadolu coğrafyasında yaşayan Yunus Emre (1240-1320) de *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisinde, Anadolu insanına İslamiyetin öne çıkardığı değerleri sembolik bir dille, somutlamalar yaparak anlatmıştır. Altı bölümden oluşan eserde Yunus, vurgulamak istediği değerleri “kanaat-tama”, “tevazu-kibir”, “cömertlik-cimrilik”, “sabır-öfke”, “doğruluk-gıybet ve iftira” zıtlığı ile ortaya koymuştur. Eserde, olumsuz duyguların, bir ülkeye benzetilen insan vücudunu ele geçirme çabası, sonuçta pişman olan kişinin “Akıl” sultanına başvurup yardım istemesi şeklinde alegorik bir üslup benimsenmiştir.

Her iki eserde de dünya ve ahiret mutluluğunu esas alan ideal bir hayat anlatılmış; **kanaat, tevazu, cömertlik ve doğruluk** bu dünyanın kapısını açan anahtarlar olarak sunulmuştur. 13. yüzyılda önemli görülen ve insanların sahip olması istenen bu hasletler, evrensel nitelikleri dolayısıyla modern insanın pek çok sorununun da çözümü niteliğindedir. Bu nedenle, yeni neslin klasik edebiyatın bu iki

nasihatnamesi ile tanışması, eserlerde önemi vurgulanan değerleri benimseyerek dünyalarını zenginleştirmeleri gerekmektedir. Sadî ve Yunus Emre'nin bilge kişilikleriyle tespit ettikleri bu değerler, bireyin iç huzurunu sağladığı gibi toplumsal barışa da katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

GÖKALP, Haluk. “Risâletü'n-Nushiyye’de Tahkiyevî Unsurlar”. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/2 (Winter 2009): 485-521.

GÜNAY, Umay ve HORATA, Osman. *Risâletü'n-Nushiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

HORATA, Osman. “Risâletü'n-Nushiyye’nin Tahlili”. *Risâletü'n-Nushiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan. “Bostan”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 6 (1992): 307-308.

KARATAY, Halil. “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”. *Turkish Studies-International Periodical ForThe Languages and History of Turkish or Turkic* 6/1 (Winter 2011): 1398-1412.

KENAN, Seyfi. “Modern Eğitimde Kaybolan Nokta: Değerler Eğitimi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/ Educational Science: Teory&Practice* 9 (Kış/Winter 2009): 259-295.

Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TATCI, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvân - Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: H Yayınları, 2008.

TOKMAK, A. Naci. *Bûstan*. İstanbul: Şule Yayınları, 2012.

ULUSOY, Kadir ve DİLMAÇ, Bülent. *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Yayınları, 2014.